

Bekir KÖLE, *Zeynüddîn-i Hâfî ve Tasavvufî Görüşleri* (Doktora Tezi), Danışman: Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, XI+503 s.

Dr. Vahit GÖKTAŞ*

Bekir Köle tarafından hazırlanan bu doktora çalışması, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Zeynüddîn-i Hâfî'nin yaşadığı dönemin siyasi, idari, iktisadi, dinî ve tasavvufî durumu hakkında aydınlatıcı açıklamalara yer verilmiştir.

Birinci bölümde, Hâfî'nin hayatı hakkında bilgi verildikten sonra ilim tahsili ve şeyh arayış sürecindeki tecrübeleri kaynaklar ışığında aktarılmıştır. Ayrıca Hâfî'nin eserleri muhtevalarıyla birlikte detaylı bir şekilde bu bölümde ele alınmıştır. Hâfî'nin farklı coğrafyalarda görev yapan halifelerinin, *Zeyniyye* prensiplerinin yayılmasında gösterdikleri faaliyetler ve Zeyniyye'nin tesirini kaybetme sebepleri de bu bölümün içerisindeki diğer başlıklardandır.

ikinci bölümde ise, ağırlıklı olarak Hâfî'nin tasavvuf düşünceleri ele alınmıştır. Sûfî kelimesinin kökeni, tasavvufun ön şartları, müridin olgunlaşma sürecinde kat etmesi gereken makamlar, konuyla ilgili farklı bakış açıları, ilim ve marifet kavramları üzerinde önemle durulmuştur. Hâfî'nin varlık ve yaratılış hakkındaki düşünceleri ise, bu bölümün ele alınan diğer bir konusudur. Sâliklerin seyr u sülûk sürecinde karşılarına çıkacak muhtemel tehlikelerden şirk, kibir, şeytanın hileleri tahyîl ve hulûl gibi mevzular ve bid'atlardan sakınma yolları da bu bölümün diğer konularındır. Bunlara ilaveten, sâliklerin uygulaması gereken her türlü zâhiri ve bâtnî edebler incelleme ile işlenirken; son olarak, Hâfî'nin sâliklerden tatbik etmesini istediği, ideal yirmi dört saatlik programı değerlendirilmiştir.

Sonuçta ise, çalışma ile ilgili olarak ulaşılan sonuçların genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu şekilde tezin, günümüz tasavvuf araştırmalarına kattığı yenilikler ve açılımlar ortaya konulmuştur.

Giriş

Yazar, çalışmasının bu bölümünde, Zeynüddîn-i Hâfî'nin hayatını geçirdiği, XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısındaki Herat'm idarî, sosyo-kültürel, iktisadi, dinî ve tasavvufî dokusu hakkında dikkate şâyân bilgiler aktarmaktadır. Bu bilgiler, Hâfî'nin düşünce yapısını anlamakta önemli ipuçları sunmaktadır.

Buna göre; XV. yüzyılda Timur Devleti'nin başkentliğini yapan Herat'ın medreseler başta olmak üzere kültürel tesisleriyle uzun yıllar İslâm medeniyetinin bayraktarlığını yapmış bir şehir olduğu anlaşılmaktadır. Herat'ta özellikle Timur'dan sonra oğlu Şahruh'un devletin başına geçmesiyle iktisadî kalkınma hız kazanmıştır. Bütün bu gelişmeler yazar tarafından, Zeynüddîn-i Hâfi gibi âlimlerin yetişmesi ve üretkenliği açısından çok olumlu tesir bıraktığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Yazara göre; Hâfi dönemin hükümdar ve idarecilerinden oldukça hürmet görmüştür. Örneğin, Timur, Hâfi'yi yanına davet ederek ona saygı göstermiştir. Aynı hürmetin Şahruh tarafından da gösterildiği görülmektedir. Hâfi, hükümdarlar nezdindeki bu ağırlığını kullanarak önemli hizmetlerde bulunmuştur. Şahruh ile Tebriz Sultanı İskender arasında olması muhtemel bir savaşı önlemesi buna bir misal olarak verilebilir.

Yazarın bu bölümdeki başka bir tespitine göre; Timurlu hükümdarlarından Şahruh'un ehl-i sünnet itikadını yaygınlaştırma çabası Hâfi tarafından destek görmüştür.

Birinci Bölüm

Yazar bu bölümde, kaynaklar el verdiği ölçüde Hâfi'nin hayatı hakkında bilgiler vermektedir. Özellikle silsilesi konusunda, kendi eserleri başta olmak üzere oldukça zengin kaynaklara başvurduğu görülmektedir. Bu bölümde ayrıca Hâfi'nin İbnu'l-Cezerî (ö. 833/1429), Zeynüddîn-i Irakî (ö. 806/1404) ve Seyyid Şerrif Cürcanî (816/1413) gibi devrin meşhur birçok âliminden ilim tahsil ettiği ortaya konulmaktadır. Ayrıca tasavvufî eğitim serüveni, mürşidi Nuruddîn Abdurrahman-ı Mısrî ile tanışması ve intisâbı da bu bölümde anlatılmaktadır. Yazarın tespitine göre; zâhir ve bâtın ilminde geldiği yüksek noktadan dolayı Zeynüddîn-i Hâfi, devrin en itibarlı âlim ve mutasavvıfları arasında yer almaktadır.

Araştırmanın ortaya koyduğu sonuca göre; Hâfi'nin bazı kaynaklarda verilen sayıdan çok daha fazla eseri bulunmaktadır. Ancak bunlardan bir kısmının günümüze ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşan eserlerinden, tasavvufî erbâbmca oldukça meşhur olan, *el-Vasâya'l-Kudsîyye'vim*. yüzden fazla istinsah nüshasını tespit eden yazarımız, diğer eserleri de çok detaylı bir şekilde incelemeye tabi tutmuştur. Hâfi'nin kütüphane kayıtlarında tespit edilen eserleri şunlardır: *el-Vasâyâ'l-Kudsîyye li't-Tâlibîne's-Sâlikin*, *Evrâd*, *Mühimmâtü't-Vâsılın*, *İcâ'etnâme*, *Menhecî'r-Reşâd râ Vâsita-i Salâh-ı İtikâd-ı İbâd*, *Rjsâle der Ma'rifet-i Tevbe*, *Der Beyân-ı Tetâif-i Seb'a*, *Şerhu Menâ'ili's-Sâirin*, *Silsiletü't-Tarîk* ve *Uibsü'l-Hırka ve'l-Musâfâha*, *Haşiye fi't-Tasavvuf Men Kâne Aliyye'l-Himme fi Siilûki Tariki'l-Mukarrebûn*, *Adâbun fi's-Siilûk*, *Rjsâle fi Adâbi's-Safîyye*, *Mir'âtü't-Tâlibin (Rjsâle fi't-Tasavvuf)*, *Rjyhânu'l-Kulûb*.

Yazar, bu eserlerin dışında, Hâfî'nin kendi ağzından varlığını belirttiği ancak günümüze ulaşmamış on üç eseri daha olduğunu ifade etmektedir.

Bu bölümde ele alınan bir başka konu ise, Zeynüddîn-i Hâfî'nin halifeler: ve Zeyniyye tarikatının yayılışdır. Yazarın tespitine göre, yaşadığı çağda, çok büyük tesir bırakan ve bir o kadar da şöhret bulan Hâfî, dünyanın çok çeşitli ülke ve bökelere mürid yetiştirerek göndermiştir. Onun halifeleri arasında, Zeyniyye'nin Anadolu'da yayılmasında önemli çabaları olan Abdullatif-i Kudsi (ö.856/1452 . Abdürrahîm-i Merzifonî (ö. 865/1461'den sonra) gibi önemli mutasavvıflar bulunurken; dünyanın farklı coğrafyalarında da kendisine intisab etmiş çok sayıda âliir. ve sūfinin olduğu anlaşılmaktadır. Yazarın düşüncesine göre, her ne kadar sonradur. intisabı Hacı Bayram-ı Velî'ye de olsa, Akşemseddin (ö. 862/1459) gibi dönerrur. önemli âlimlerini bile tasavvufî câzibesine alan Hâfî, çok kısa bir zamanda tarikacru dünyaya yayma imkânı bulmuştur.

Yapılan bir başka tespite göre; Sühreverdiyye ve Rifâiyye'yi cem eden bir tarikat olan Zeyniyye'nin dört halifeye de ulaşan ender tarikatlardan olduğu söylenmektedir. Yazara göre bu durum; Zeyniyye'nin çok zengin feyz kaynaklan tarafından beslendiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu çalışmada Zeynivve silsilesi verilirken, ana kaynaklardan faydalanıldığı gibi, bizzat Hâfî'nin kendi eserlerinde ifade ettiği silsilelere de yer verildiği görülmektedir. Bu çalışmanın verilerine göre, XV. asırda, dünyanın en etkili tarikadarı arasında sayılan Zeyniyye'nin, varlığını Anadolu'da XVIII. asrın ortalarına kadar devam ettirirken; diğer bölgelerde ce etkisini zamanla yitirdiği anlaşılmaktadır.

İkinci Bölüm

Bu bölümde Hâfî'nin tasavvuf düşüncelerinin yanı sıra kelamî ve felsefî konudaki fikirleri de detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Yazarın tespitine göre, Hâfî'nin eserlerinde yer yer Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) *Taaruf der Me'heb-i Tasavvufunu*. Şihâbüddin-i Sühverdi'nin (539/1144-632/1234) *Meârifini* ve Abdulkr Ensârî Herevî'nin (396/1006-481/1089) kaleme aldığı *Menâ'ilü's-Sâirin* adlı kitabı referans göstermesi, bu eserlerin onun tasavvuf düşüncesinin teşekkülünde önerr.j rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Hâfî'nin tasavvuf zemininde ele alınan ilk düşüncesi *süfi* ve inşikakı hususur.-dadır. Birçok mutasavvıf gibi, *süfimm* yün anlamına gelen»/tan türediği fikrini benimseyen Hâfî'ye göre, bu terimin bir anlamı da "saf olan, günahlardan uzak durar.. şeriat karşıtı iş görmeyen kişi" demektir. Bu minvalde ele alınacak olursa, süfi terimi, mânâ olarak Hz. Peygamber'in ve yüzlerini dünyadan âhirete çeviren fukari ashabının hayatında mevcuttur. Yani ona göre, süfi kelimesi, Kur'ân'da ve hadîslerde ıstılah halinde bulunmasa da içerdiği mânâların muhtevası, zengin olarak

yer almaktadır. Ayrıca Allah, sûfîlerin Kur'ân'da övülen vasıflarına değinmekte ve onları *mukarrebîn* gibi farklı şekillerde isimlendirmektedir. Hâfî'nin burada eleştirdiği önemli bir husus ise şöyledir: Geçmişte adı konulmayan ama çok kimseler tarafından en iyi şekilde temsil edilen sûfilik, sonradan adı *sâjj* olan ama yaşayışı ile bu kavramla alakası olmayan kişiler tarafından da kullanılır olmuştur.

Yazar, tezinin bu bölümde, Hâfî'nin tasavvuf düşüncesinde akla ne kadar önem verdiğini de ortaya koymaya çalışmıştır. Örneğin; Hâfî'nin *Mühimmat* adlı eserinde, aklın önemini ifade ederken —her ne kadar günümüze ulaştığına dair bir bilgimiz olmasa da— *Kitâbu'l-Akl ve'l-Akul* adlı bir telifinin olduğunu söylemesidir ki Hâfî, bu konuyla ilgili düşüncelerini ifade ederken, akıl olmasaydı insan *nesnâs* olurdu demektedir ve bu görüşlerini ispat için, aklını faal kullananların üstünlüğüyle ilgili bazı âyet ve hadisler zikretmektedir. Ancak insan, sadece akılla hareket edemediğinden peygamberler ve şeriatlar ona yol göstermek için gelmiştir. Dolayısıyla hidayete mevzuunda akıl tek başına bir belirleyici olamaz.

Çalışmanın vurgu yaptığı konulardan birisi de, Hâfî'nin Kur'ân ve sünnete bağlılıktaki hassasiyetini ortaya koymak amacını taşımaktadır. Hâfî'nin, âlim ve sûfîler tarafından övgüye mazhar olan yönlerinden birisi de onun bu tutumudur. Ona göre, kişi, sadece inanç ve ibadet hayatında değil, her hal, davranış ve düşüncesinde de, gereken edebi göstermesi için Kur'ân ve sünnet ölçüsüne ihtiyacı vardır. Ancak bu ölçü uygulandığı zaman, yapılan ve düşünülenlerin Hakk'ın rızası için mi yoksa bir hevâ uğruna mı yapıldığı anlaşılabilir. Hiç kimsenin sünnetlere uymadan bir makâm ve mertebe sahibi olmadığını belirten Hâfî, Hz. Peygamber'e uymanın en büyük makâm ve mertebe olduğunu belirtmektedir. O, en şerefli ve yüce makâm olan bu *tâbi' olma* makâmını *makâm-ı mutâbaat* olarak adlandırmaktadır. O da diğer birçok mutasavvıf gibi, "zâhir ilimlerle ters düşen her bâtunî ilim bâtıldır" düşüncesinden yanadır. Yani bir insan bâtunî aşamaları kat' etmek iddiasında olmakla birlikte söz, eylem ve halî Kur'ân ve sünnete aykırıysa bütün bu yaptıkları bâtıldır.

Bu çalışmanın ana temalarından birisini de, Hâfî'nin görüşleri ekseninde ortaya konulan makâmlar ve müridin olgunlaşma süreçleri oluşturmaktadır. Ariflerin buldukları makâmlarla yetinmelerini tuhaf karşılayan Hâfî, "Katımızda daha fazlası da vardır." (Kâf, 50/35) âyetini delil göstererek, daha yüksek makâm ve ma'rifetlerin aranması gerektiğini ifade eder. Ona göre; sâûk, himmetini âlî kılmalı ve bu manevî yolda önüne bir son koymamalıdır. Ancak Allah herkese, ilâhî nûrların fezyi olan sırları, onlara bahsettiği istidad ve kabiliyet kadar verir. Bu yüzden sâlik, Allah'ın kendisi için belirlediği tarîk ve makâmdan öteye de geçemez. O, bu durum için, "Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik." (Mâide, 5/48) âyetini hatırlatmaktadır. Bu manevî olgunlaşma süreçlerinin ilkinin tevbe oluşturmaktadır. Yazarın belirttiğine göre; Hâfî, sâliklerin ve hakikati arayanların

kalblerinde ve zahirlerinde nûrun zuhûr etmesi için yapması gereken ilk işin, kesin bir tevbe olduğu düşüncesindedir. Tevbede istikâmet üzere olmak ve tevbeyi gerektiği şekillerde muhafaza etmek, *iksîr-i ricâl* olmak anlamına gelir. Dolayısıyla şartlarına uygun yerine getirilen tevbe, bütün hâl ve makâmın ortaya çıkmasının etkili sebebidir. Yazar, Hâfî'in etkili bir tevbeden ne anladığını, onun eserlerini kaynak olarak oldukça teferruatlı biçimde izah etmektedir.

Hâfî'nin düşüncesinde, sâlikin, tevbeden sonra ömrünü en verimli bir şekilde geçirmesi için yapması gerekenlerden birisi de zikirdir. Hatta ona göre; şeyhler, hiçbir amel olmadan bile, sırf zikirten dolayı, Allah ile kul arasında engel teşkil eden perdelerin kaldırılacağı konusunda icma' etmişlerdir. Hâfî, zikirde yapılan *habs-i nefes* uygulamasını uygun bulmamaktadır. Ona göre; bu gelenek, Hindûlar'a ait olup, tasavvufun özünde yoktur. Bazı sûfiler, "Zâkirin nefesini kalbinin üzerine hapsedmesi gerekir, böylece nefsinin harareti kalbine ulaşır." sözlerini, "Zâkir nefesini tutmalı, alıp vermemelidir." şeklinde anlamışlardır. Hatta bazıları bu söz için, "Bir nefeste kaç kez Lâ ilâhe illallah denilebilir, diyerek bunu saymalıyız." yorumunu yapmışlardır. Hâfî'ye göre Burada nefesi hasretmekten maksat, onların anladığı mânâ değildir. Sâlik, bunu yapmaktan kaçınmalı ve nefesini salıvermelidir. Nefesini tutarak kaç kere "Lâ ilâhe illallah" dediğini saymadan zikrini yapmalıdır. Yazar, Hâfî'nin zikrin nârı ve nûrunun zâkirde bıraktığı psikosomatik tesirler hakkındaki görüşlerine oldukça geniş yer verirken; transpersonal psikolojinin kaynaklarıyla da konuya güncellik katmaktadır. Araştırmacının verilerine göre, zikrin meditasyonla benzerlikleri olsa da, aralarında önemli farklar da söz konusudur. Örneğin, meditasyonda, bilinçdışına yapılan yolculuğun belli bir miktar ve ölçüsü yoktur. Bu durum, kontrolsüz ve oldukça riskli bir durumdur. Zikirde ise, zikrin kontrolü şeyhin elindedir; miktarını ve zamanını o belirler.

Araştırmada irdelenen hususlardan birisi de, Hâfî'nin zühd ve zühdü temin etme konusundaki fikirleridir. Bu konudaki oldukça havâssa yönelik bir anlayış sergileyen Hâfî, tâliblerin, sadece Allah'ı taleb etmeleri gerektiğini vurgulamakta ve ehlullah olanların sadece dünya nimetlerine karşı değil; âhiret nimetlerine karşı da beklenti içerisinde olmaması gerektiğini özellikle belirtmektedir. Bu şekildeki bir zühd anlayışına ulaşmak için sâliklerin geçim işinde en azıyla kanaat etmeleri gerekir. Hâfî'ye göre; zühde ulaşmak için *kasrtt'l-emel* sahibi olmaya da dikkat etmek gerekir.

Yazara göre; Hâfî, halvetin müridin manevî gelişimindeki yerini kapsamlı bir şekilde tahlil etmiştir. Bu konuda Cüneyd-i Bağdadî'nin sekiz şartını aynen kabul ederek yorumlayan Hâfî, bu şartların amacına ulaşması için müridin şeyhine olan râbitasına ayrı bir önem verir. Hâfî'ye göre; şayet müridin şeyhiyle râbitası sahil olursa ve onun emir ve işaretlerine teslim olursa, onu vâkıas\trA2i görür. Şeyh

müridin vakıasında ona emir ve nehiylerde bulunur. Çünkü vâkıa', bireyin hakikat âlemine açılan pencerelerinden birisi olmaktadır. Vâkıa vasıtasıyla, olmuş ve olacak hâdiselerin aynen veya bir kısım sembollerle müşâhede edilmesi mümkün olmaktadır. Örneğin, şeytanın ne şekilde geldiğini, hangi yönlerden azdırdığını ve şerri nasıl hayır gösterdiğini bildirir. Bu şekilde onun sorunlarını halleder. Hâfi, eserlerinde rüyâya özellikle de vakıaya hususî bir önem vermiştir. Örneğin, *el-Vasâyâ'l-Kudsîyye* adlı eserinin son bâbını, vâkıanın, bir sâlikin manevî gelişimindeki yeri ve önemini ifade etmeye ayırmıştır. Ayrıca bu bâbda, çok sayıda vâkıa ta'birlerinden misâller de yer almaktadır. Onun, rüyâ ta'birindeki mahâreti, çağdaşı olan meslektaşlarının bu hususta kendisine verdiği önemden de anlaşılmalıdır.

Araştırmacının tespitine göre; Hâfi'nin tasavvuf düşüncesinin özünde ihlâs ve sıdk gibi kavramlar önemli bir yer teşkil etmektedir. Hâfi, ihlâsın kişinin hayatındaki eksikliğine dikkat çekmekte ve herkesin bu konuda kendisini özelleştirmeye tabi tutmasının gerekliliğini vurgulamakta, buna bağlı olarak ibadetin kemiyetten çok keyfiyetine dikkat çekmektedir. Bireyin, insanların bakış ve beklentilerini esas alarak yaşaması, onun Allah'ın nazarından düşmesine sebep olmaktadır ki, Hâfi burada tasavvuf metinlerinde sıklıkla dile getirilen bir hususa, riyâ ile yapılan hiçbir işin Allah katında bir değeri olmadığına işaret etmektedir. Bu da kişinin yaptıklarının tamamen boşa çıkması anlamına gelmektedir.

Bir diğer tespit; Hâfi'nin, havf ve recâ konusunda kişiyi ikiliğe düşmekten korusun bir bakış açısı kazandırdığıdır. Buna göre, havâstan, ibâdetini ecir ve sevaba tamah için yapan ve günahları da, Allah'ın onu er-geç sorguya çekmesinden ve cehennem ateşiyle cezalandırmasından korktuğu için terk eden kimse, Ma'bûduna yaptığı bu ibâdetinde şirke düşer. Ancak avâmdan bir müslûmanın, ibâdetlerini, Allah'ın sevabını ummak için ve O'nun azabından korktuğu için yapması şirk sayılmaz. Çünkü onlar, bu konuda Allah tarafından genel bir ruhsata sahiptir. Avâmdan farklı olarak havâstan istenen, sadece Allah'tan korkmak ve Allah'tan ummaktır. Hâfi, burada sâliklere, Allah'ın azabından değil, Zâtından korkmayı yine Allah'ın sevabına tamah etmeyi değil, Zâtını ummayı tavsiye etmektedir. Diğer tür-lüsünü havâs için ruhsatlı görmemektedir. Yani havas, azimete tabi olduğu için, avâmın ruhsatına göre hareket edemez.

Araştırmanın ortaya koyduğu sonuçlardan birisi de; Hâfi'nin murâkabe kavramına kazandırdığı geniş mânâdır. Yani Hâfi'ye göre kişi, her hâlinde hatta bir şeyler yerken, içerken, uyurken dahi murâkabede olması gerekir. Aynı şekilde muhasebe hâlinde bulunmak da bir gerekliliktir. Çünkü insan, gerçek bir muhasebe sayesinde, kendi kendini kontrol edip içe yönelişini sağlayabilir. Bu arada Hâfi'nin bu iki temel tasavvufî kavram arasındaki bağlantıyı en güzel şekilde izah ettiği görülmektedir.

Yazara göre; kendisi de bir âlim olan Hâfî, mürîdlerinin ilim sahibi olmalarına oldukça ehemmiyet göstermiştir. Böylece sâliklerin, elde edilen bu ilimle, bid'at ehlinin şüphelerinden korunmaları mümkün olabilecektir. Hâfî, elde edilen bu ilmin ehl-i sünnete ve dört hak mezhebe birden uygunluğunu da, mümkün olduğu sürece gerekli görmektedir. Bu hususta sâliklerin, bir taraftan ulemâ ve şeriat bilen âlimlerle oturup kalkması ve onların sözleriyle kalblerini ve nefislerini terbiye etmesi gerekirken; diğer taraftan da câhil ve bilmezlerden, onların söz ve hallerinden uzak durarak kendilerini muhafaza etmeleri gerekir. Hâfî, ilim öğrenmek kadar, ilim öğrenirken takınılması gereken edeblere de vurgu yapmaktadır. Buna göre; ilim tâlibüsünün niyetinin hâlis olması, itirazlardan uzak durması ve hocasına karşı edeblerini koruması gerekmektedir. İlim öğrenirken edebi muhâfaza etmek, kişiyi olgunlaştırmaktadır.

Yazarın tespitlerine göre; keşf ve kerâmet konularına da değinen Hâfî, zararları konusunda müridlerini detaylı olarak bilgilendirmeyi ihmal etmemiştir. Ayrıca, sâlikleri, nefislerini kevnî keşiflere ve açık kerâmetlere meyletmekten uzak tutmaları konusunda uyarılmaktadır. O, bunlarla uğraşmanın faydası olmadığı düşüncesindedir. Çünkü bu tür işler, nefsin hevâ ve heveslerindedir. Dolayısıyla kerâmet, bir insanın sâlih olduğunun delili değildir. Hâfî'ye göre; gerçek olan şudur ki; masiyetlere girişmek ve büyük günahlar işlemek, müridi makâmından atar ve onu Allah'ın katında kovulmuş duruma düşürür. Ayrıca onun yanında, firâsetlerden ve kerâmetlerden bir takım şeylerin kalması da onun hâlinin sıhhatine delâlet etmez.

Varlık ve kâinât konusunda da önemli açıklamalarda bulunan Hâfî, felsefenin insanın mahiyeti hakkındaki bilgilerinin doğru olmadığını söyleyerek onların bu konudaki fikirlerini eleştirir. Örneğin felsefecilerin, insanın gerçekte ne bu beden olduğunu ve ne de bu bedende olduğunu ileri sürmesi, yine insanın, kadîm, ezeli ve ebedî olan rûhanî bir varlık olduğunu, faâl akıl olduğunu ve aki-ı küll ve nefis-i nâtik olarak isimlendirildiğini söylemesi gibi hususlar, müslümanları kandırmaya yönelik iddialardır. Bunlardan dolayı, felsefe bâtıldır. Çünkü Hâfî'ye göre, Sâni', Âlim, Hâlık olan Allah, dilediğini, muhtar ve muhayyer olarak yapmaya Kâdir'dir. Müessir illet olmaktan münezze; Kadîm'dir. O'nun zatından ve sıfatından başka Kadîm yoktur. Hâfî, zındıklar hakkındaki verdiği söylediği bu tür bilgilerin, felsefecilerin sûfleri kandırmaması için mühim olduğunu söylemektedir.

Bu bölümde ele alınan konulardan birisi de, Hâfî'nin tevhîd düşüncesidir. Araştırmacıya göre; Hâfî'nin tevhîd düşüncesinin şekillenmesinde, onun vahdet-i şühûd anlayışı etkili olmuştur. Nitekim o ve çevresi, Seyyid Kâsım ve takipçilerinin vahdet-i vücûd düşüncesini savunduğu ve *beme ost* ifadesini savunduğu zamanlarda, *beme ost* diyerek, fikrî gündemi belirlemişti. Yani her şey O'dur; yerine her şey O'ndandır demektedir. Hâfî'ye göre, hakîkî tevhîd; Hakk'ın kendi zâtını kendi

zâtıyla tevhîd etmesi ve bu tecellide bütün sıfat ve zâtın yok olmasıdır. O, bu şekilde hakikî tevhide ulaşmada, tevhîd-i efâl, tevhîd-i sıfat ve tevhîd-i zât basamaklarından geçmek gereğinden bahsetmektedir. Yazarın belirttiğine göre; Hâfî, tasavvuf sahası dışında da farklı görüşler ortaya koymuştur. Örneğin; rü'yetullah, teşbih, tescim, antropomorfizm, hayâl, tahayyül, tahyil, hulûl, ihtilât, bid'at ehli ve bâtil mezhepler gibi birçok farklı sahada açıklamalar yapmıştır.

Hâfî, mürîdlerinin devamlı surette "kulluk bilinci" içerisinde olmalarını tavsiye etmektedir. Buna bağlı olarak kulun, Rab karşısındaki konumunu iyi belirlemesini ve kulluğun gereklerini yerine getirmesinin gerekliliğine de değinmektedir. Kulluk, yumuşak başlılık, önemsizlik ve sıradanlığı gerektirir. Rubûbiyyet, izzet, kudsiyet ve tesbih ise Rabb içindir.

Araştırmacıya göre; Hâfî, sâlik kavramına farklı ve orijinal yorumlar getirmektedir. Buna göre, bir kişi bir tarikata girip şeyhe intisâb etmeden, sâliklere hâs amelleri yerine getirerek bazı kerâmet ve fırsatlere mazhar olabilir. Bu onun *ehli sülûk* olduğunu gösterir. Ancak inanan bir müslümanın *sâlik* sayılabilmesi için, sâliklere ait amelleri yapması yeterli değildir. Ehl-i sülûk olan bir kişi, ârif bir şeyhe başvurup, ona *tâlibullah* olduğunu bildirene kadar ve ondan Allah'a giden tarîki, yani yolu yöntemi istemesine kadar henüz sâlik sayılmaz. Sâlikin geldiği bu ilk nokta, aynı zamanda tarîkin de başlangıcıdır. Hâfî, sâlikin manevî yolcuğunda şeyhe olan ihtiyâcını çeşitli misâller vererek ifade eder.

Araştırmanın ortaya koyduğu diğer bir sonuca göre; Kur'ân ve sünnete bağlılığındaki titizliğiyle bilinen Hâfî, bid'atlar ve bâtil mezheplere gösterdiği tepkiyle de dikkat çekmektedir. Ona göre; bid'at inançlarla, kişinin kalbi devamlı olarak bulanırsa, ibâdet nûrları onun kalbini nurlandıramaz. Doğru yolu, Hz. Peygamber'in gittiği ve bütün yaratılmışları davet ettiği yol olarak târif eden Hâfî, ilhâdı ise; o doğru yoldan çıkmak ve hataya meyletmek olarak tanımlar. Ona göre, Kitap ve sünnetten ayrılarak hevâ ve heveslerini takip eden ve peygamber inancına benzemeyen inançlara sahip olanlar, mülhidlerdir. Ulemâ ve evliyânın haram bildiğini helal sayanlar ve şeriata karşı çıkanlar da bu kapsama dâhildir. Bu mülhidlerin ilhâdının ortadan kaldırılması gerekir. İman için, bütün şeriat, Kitap ve sünnete uyulması, bunun yanında da hevâ ve hevesten uzak durulması gerekir. Zira bütün nifak ve küfürlerin nedeni, hevâ ve hevese uymaktan kaynaklanmaktadır. Bâtinîleri de bu kapsamda değerlendiren Hâfî, misyonerlerinin (dâîlerinin) kendi yollarına davet ederken kullandığı sekiz hileye karşı bilgi vererek inananları uyarmaktadır. O, safsatacılar, dehrîler ve enbiyaya uymayan felsefecileri de bâtil oluşumlara arasında görmekte ve eleştirmektedir. Ayrıca *nücüdîlen* de hiçbir şeyin vücûda sahip olmadığı düşüncesini savundukları için tenkid etmektedir. Çünkü ona göre; yeni mülhidler ola-

rak tanımladığı bazı kişiler, bu düşüncüyü kullanarak cennet, cehennem, günah, se-vap ve âhiretin olmadığını savunmuşlardır.

Yazarın bu bölümde ele aldığı hususlardan bir diğeri de, Hâfî'nin zâhiri ve bâtını edebler konusundaki düşünceleridir. Hâfî'ye göre; sâlikin, ibâdederinden, günlük işlerine varıncaya kadar, âdâba riâyeti ihmal etmemesi gerekmektedir. Böy-lece beşeriyetin nefsânî olan karanlık tabiatı yok olur. Kalbin nûru da gittikçe artar. O nûr, kalbden nefse, nefsten de tabiata ulaşır. Hatta o beşerin tabiatı, meleğin ta-biatı gibi olur. Öyle ki ibâdetleri, tabiatıyla sever duruma gelir. Günahlardan, tabia-tıyla sakınır. Hatta onun kalbi, mukarrebûn meleklerin tabiatı mesabesine ulaşır. O zaman, Allah'ı kalbiyle sevdiği gibi, tabiatıyla da sever. Hâfî'nin âdâb başlığı altında ele alınan edebleri şunlardır: Allah'a karşı edebler, uyku ve dinlenme, ibâdet, yeme-içme, giyinme, konuşma, evden çıkma, yolculuk, alış-veriş, hasta ve taziye, misafir-lik, hizmet, dosduk ve evlilik âdâbı.

Bu bölüm, sâlikin bir günlük programının detaylı bir şekilde sunulması ve vaktin doğru ve verimli kullanılmasının faydalarının da bahsedilmesiyle sona er-mektedir. Bu programa göre, sâlikler güne tan yerinin ağarmasıyla başlamış ve teheccüd namazıyla bitirmiş olmaktadır. Bu program, bütün sâliklerin tatbik etmesi gereken genel özellikler taşıdığı gibi, ilimle iştiğal eden talebe ve ilim adamları için bazı özel talimadar da ihtiva etmektedir. Yazara göre, bu programda beş vakit na-mazların yanı sıra işrâk, kuşluk (duhâ), şükür, zevâl, evvâbin ve teheccüd gibi na-mazlara ağırlık verilmesi ve çok sayıda dualara yer verilmesi, Hâfî'nin, müridlerinin manevî hayatlarının gelişimine çok büyük önem verdiği göstermektedir.

Sonuç olarak; yazarın, ilim ve tasavvufta gelmiş olduğu yüksek derecelerin câzibesıyla, dünyanın birçok yerinden çok sayıda talebeyi kendine çekmeyi başaran Zeynüddîn-i Hâfî'nin tasavvuf görüşlerini günümüze kazandırmakla, tasavvuf sa-hası açısından önemli bir boşluğu doldurduğu görülmektedir.

Abstract

Köle, Bekir, *Zain al-Din al-Khawafi and His Views of Tasawwuf*, Ph. D. Thesis, Advisor: Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, XI+ 503 pages.

Zain al-Din al-Khawafi, the founder of Zainiyya order, was born in Haf city, which is between Buşenc and Zevzen, on the site of Khurasan in 757/1356 and he died at Herat in 838/1435. He was called as Khawafi as he was born in Khawaf city and also he was called as Herevi as he died at Herat. He lived in the time of Gıyaseddin Pir Ali, the suzerain of Kerts, Tamerlane and Shahruh.

After Khavvafi had learned exoteric wisdom from the notable and well-known savants of the age, he started his spiritual peregrination which is called seyr u sülük. For his aim he travelled many cities and countries and in a short time he was shown as a one of the well-known sheikhs at his time. Khawafi established Zainiyya order, which is called with his name, with the books he compiled and the pupils he educated.

Zainiyya order spread out in many places in a short time. Khawafi's immense wisdom and mystical knowledge have a great effect on people's demand at Zainiyya order. Khawafi educated caliphs ant pupils and sent them to evry

corner of the world. Zainiyya order was also spread out by these people. After these caliphs had taken their madrasa diplomas from Khawafî, they went back to their home cities and founded the branches of Zainiyya order. For example, Abdüllatif Kudsi, Abdürrahîm Merzifonî and Sheikh Mohammed in Anatolia, Sadreddin-i Revvâsî, Celâleddin-i Kâynî, Mohammed Tebâdegânî and Dervîş Ahmed-i Semerkandî in Herat and Khurasan, Abdûlmu'tî in the Hejaz, Nuruddin Ebu'l-Fütûh in Medina, Abdülkerîm Halîfe in Aleppo, Kemâleddin tbnü'l-Hümâm, Safiyüddin Icî and Dimyâtî in the Hejaz, Syria and Egypt and the other caliphs of Khawafî whom we cannot aforementioned spread Zainiyya order at a lot districts in the world.

His cognizance on both exoteric and esoteric wisdom and his fastidiousness to Koran and the Suna make him a well-known sheikh. So many notable savants did not hesitate to become a murid of Khavvafî. Akshemseddin also wanted to be a murid to him but because of some reasons this membership did not come true.